

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมุนไพรจัดเป็นภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพที่บรรพบุรุษได้สร้างสมและอยู่คู่ในสังคมไทยมาช้านาน เป็นที่น่าเสียดายที่เมื่อมีการนำการแพทย์แผนใหม่เข้ามาสู่ประเทศไทย สมุนไพรได้ลดบทบาทไปจากวิถีชีวิตของคนไทยทำให้สมบัติทางวัฒนธรรมอันล้ำค่านี้เสื่อมถอยความสำคัญและขาดผู้สืบทอดและรักษามาถึงยุคปัจจุบัน ปัญหาที่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย อันเกิดจากความเจริญรุดหน้าอย่างไม่มีการจำกัดทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้ประชาคมโลกหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพ โดยวิถีธรรมชาติมากขึ้นกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทั่วโลกหันมาให้ความสนใจในการดูแลสุขภาพด้วยวิถีธรรมชาติมีความพยายามที่จะนำสมุนไพรกลับมาสู่สังคมไทยอีกครั้งแต่เนื่องจากเราได้ละเลยภูมิปัญญาไทยส่วนนี้ไปนาน การนำสมุนไพรกลับมาสู่วิถีชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันจึงอยู่ในสภาพที่สับสนหลายคนจะนึกถึงสมุนไพรในรูปแบบยาแผนโบราณ ยาหม้อ แต่จริงแล้วสมุนไพรเป็นแหล่งของยาในทุกะบบการแพทย์ของโลกไม่ว่าระบบการแพทย์แบบสากล หรือการแพทย์พื้นบ้านเพียงแต่นำมาใช้ภายใต้ระบบแนวคิดและความเชื่อที่แตกต่างกัน ขณะนี้ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่ขึ้นทะเบียนจำหน่ายในประเทศไทยมีทั้งยาแผนปัจจุบัน ยาแผนโบราณ และผลิตภัณฑ์เสริมอาหารและขณะนี้ทางหน่วยงานภาครัฐกำลังกำหนดให้มีผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มใหม่ คือ ยาจากสมุนไพรแผนปัจจุบัน โดยผลิตภัณฑ์กลุ่มนี้จะต้องมีการควบคุมมาตรฐานทางเคมี และมีการทดลองทางคลินิกรองรับในระดับหนึ่ง

2.1 แพทย์แผนเดิม (Traditional medicine) กับหมอพื้นบ้าน

แพทย์แผนเดิม (Traditional medicine) ความหมายคือเป็นการแพทย์พบได้ในทุกท้องถิ่นของโลกเป็นระบบที่มีแนวคิดและมาตรฐานการพัฒนาล้าคลึงกันมากซึ่งแตกต่างกันในรายละเอียดอาจเกิดจากพื้นฐานความแตกต่างกันทางวัฒนธรรม ภูมิประเทศ ภูมิอากาศและวัตถุดิบใช้ในการรักษาคือสมุนไพรที่ต่างกันเท่านั้น การใช้สมุนไพรเป็นยาจากธรรมชาติในท้องถิ่นเพื่อการป้องกันบำบัดและบรรเทาโรค จึงเป็นศาสตร์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละประเทศและมีความสำคัญต่อสุขภาพของมนุษย์ชาติมานานนับพันปีจวบจนเกิดวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ มีการนำสารสำคัญของสมุนไพรออกมาพิสูจน์ และพัฒนาเรื่อยมาจนมียาแผนตะวันตก (Western medicine) หรือยาแผนปัจจุบัน (Modern medicine) ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน กระบวนการทัศน์ที่แตกต่างของระบบการแพทย์ทั้ง

สองทำให้เกิดปัญหาในทางความคิดความเชื่อของคนในยุคปัจจุบันและเป็นอุปสรรคในการยอมรับซึ่งจะส่งผลต่อการประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ (สมภพและพร้อมจิตต์, 2547)

หมอพื้นบ้านเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่เป็นรูปธรรมของระบบการแพทย์ท้องถิ่นหมอพื้นบ้านไม่ได้อยู่แบบโดดเดี่ยวแต่มีระบบความคิดความเชื่อและรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเฉพาะเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง หมอพื้นบ้านและระบบการแพทย์พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นตามเหตุปัจจัยเฉพาะที่แตกต่างหลากหลายและเปลี่ยนแปลงได้ตามนัยนี้ หมอพื้นบ้านจึงหมายถึงความแตกต่างและหลากหลายรูปแบบการรักษาและความคิดความเชื่อ (ทั้งของตัวหมอผู้ให้การรักษาเองและผู้รับการรักษา) ดังจะเห็นได้จากหมอพื้นบ้านมากมายหลายประเภทและแต่ละประเภทก็มีรายละเอียดของความคิด ความเชื่อ ตลอดจนแนวปฏิบัติที่ต่างกันไป (ลือชัย สีเงินยวง, 2535)

สมใจ ศรีหล้า (2535) จัดแบ่งประเภทผู้ที่ทำหน้าที่ในการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน 4 ประเภทใหญ่ ได้แก่ หมอไสยศาสตร์ หมอยา หมอจับเส้นและหมอตำแย

1. หมอไสยศาสตร์ ได้แก่ผู้ที่ทำหน้าที่ในการรักษาพยาบาล โดยการใช้อำนาจเวทย์มนต์คาถาและบางรายยังใช้สมุนไพรประกอบในการรักษาพยาบาลอีกด้วย หมอดู หมอมอง หรือหมอส่อง เป็นผู้ที่ทายโชคชะตาราศีหรือหาสาเหตุเกี่ยวกับการเจ็บป่วยเพื่อช่วยให้ผู้ป่วยได้เลือกแหล่งและวิธีการในการรักษาพยาบาลหมอสะเดาะเคราะห์หรือหมอเสี่ยงเคราะห์ ทำหน้าที่สะเดาะเคราะห์ให้แก่ชาวบ้านเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่ดีต่างๆ ที่ชาวบ้านเชื่อว่าจะนำโชคร้ายหรือโรคภัยมาสู่ตนเองและครอบครัว ทำให้เกิดการเจ็บป่วยการสะเดาะเคราะห์มักจะทำทั้งในขณะที่ผู้ป่วยอาการหนักและผู้ป่วยระยะพักฟื้นเพื่อเป็นการบำรุงขวัญกำลังใจของผู้ป่วย หมอผีเป็นผู้ที่ใช้คาถาอาคมที่เกี่ยวกับภูตผีในการรักษาผู้ป่วยที่สงสัยว่าเกิดจากการกระทำของผีร้ายต่างๆ หมอมนต์เป็นผู้ที่รักษาผู้ป่วยที่ไม่ได้เกิดจากการกระทำของอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยการใช้เวทย์มนต์คาถาและสมุนไพรในการรักษา หมอธรรม หมายถึงผู้ที่เรียกเวทย์มนต์คาถาเพื่อปราบผีสงฆ์รักษาผู้ที่ถูกผีทำโดยใช้เวทย์มนต์คาถา หมอลำผีฟ้า หมายถึงผู้ที่รักษาผู้ป่วยที่เกิดจากการกระทำของอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยการรำและร้องไปรอบๆ ผู้ป่วยพร้อมกับอ้อนวอนขอให้ผีฟ้าเทวดารวมทั้งวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาช่วยรักษาหมอเป่าบาง แห่งเรียกหมอมนต์ หมายถึงผู้ที่มีความชำนาญในการรักษาโดยใช้เวทย์มนต์คาถาเป่าเสกไปยังร่างผู้ป่วย หมอทำขวัญเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการทำพิธีที่เกี่ยวกับขวัญ เป็นการทำพิธีป้องกันและรักษาไม่ให้เกิดความเจ็บป่วยรุนแรงรวมทั้งพิธีเรียกขวัญให้แก่ผู้ป่วยในระยะพักฟื้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการบำรุงขวัญกำลังใจแก่ผู้ป่วย และหมอทรงหมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ในการรักษา และมีความสามารถในการติดต่อกับวิญญาณของบุคคลที่สำคัญเพื่อให้วิญญาณเหล่านั้นบอกยาและกรรมวิธีการรักษา

2. หมอยา หมอยาหม้อ หรือหมอยาสมุนไพร เป็นผู้ที่มีความชำนาญในการใช้สมุนไพรในการรักษาพยาบาล นอกจากนี้หมอยายังมักจะเป็นผู้ที่มีความอาวุโสในชุมชนช่วยกิจการต่างๆ ในชุมชน เช่นเดียวกับหมอไสยศาสตร์ เช่น ทำหน้าที่เป็นมรรคทายกวัด

3. หมอจับเส้น หรือหมอนวด หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการจับเส้นหรือนวดด้วยวิธีโบราณ

4. หมอตำแย หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการทำคลอดด้วยวิธีโบราณ
ปรีชา อุยตระกูล และคณะ (2532) แบ่งหมอพื้นบ้านเป็นประเภทดังนี้

1. หมอไสยศาสตร์

1.1 หมอดู หรือหมอทายโศกชะตาราசி และสาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บที่อาจเกิดจากการกระทำของผีต่าง ๆ

1.2 จ้ำ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการบวงสรวงสังเวณีและเทวดาประจำหมู่บ้านหรือผีปู่ตา ซึ่งเป็นผู้ช่วยแก้ไขไล่โทษแก่ลูกบ้านกรณีลูกบ้านไปทำผิดผีบ้านหรือบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน

1.3 หมอขวัญเป็นผู้สามารถและรอบรู้ในการขับกล่อมขวัญและสู่ขวัญ

1.4 หมอสะเดาะเคราะห์ เป็นผู้ทำพิธีกรรมเพื่อแก้ไขเหตุการณ์ไม่ดีต่าง ๆ ที่เกิดจากเคราะห์

1.5 หมอผี เป็นผู้ทำการรักษาคนป่วยที่สงสัยว่าเกิดจากการกระทำของผีร้ายต่างๆ โดยใช้คาถาอาคม และเวทย์มนต์ต่าง ๆ ขับไล่ผีออกจากร่างผู้ป่วย

1.6 หมอมนต์เป็นผู้รักษาคันเจ็บที่ไม่ได้เกิดจากผีทำรักษาโดยใช้สมุนไพรหรือน้ำมันที่เสกเป่าประกอบคาถาอาคมต่างๆ

1.7 หมอลำผีฟ้า หมอลำจะรำและร้องไปรอบๆ ผู้ป่วยการรักษาแบบนี้มักจะเป็นวิธีสุดท้ายหลังจากที่รักษาด้วยวิธีต่าง ๆ ได้ผลแล้ว

2. หมอยา คือหมอที่รักษาอาการเจ็บป่วยด้วยยาสมุนไพร

กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่มีรากฐานของศาสนาความเชื่อหรือไสยศาสตร์ เช่น พวกหมอผีหรือหมอพิธีกรรมทั้งหลาย

กลุ่มที่สอง ได้แก่ กลุ่มที่มีฐานความเชื่อจากหลักเหตุผลเชิงประจักษ์ เช่น หมอยาสมุนไพร หมอรักษากระดูกหัก

ระบบความเชื่อของหมอพื้นบ้านที่เกี่ยวกับสุขภาพและความเจ็บป่วยที่ซับซ้อนและหลายระบบผสมผสานกันอยู่ หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มักผสมผสานหลายๆวิธีการ การรักษาหรือมักสามารถใช้เทคนิคการรักษาได้หลาย ๆวิธีจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้น หมอสมุนไพรพื้นบ้านก็คือหมอ

พื้นที่บ้านที่มีฐานความเชื่อจากหลักเหตุผลเชิงประจักษ์เป็นผู้มีการสั่งสมประสบการณ์การใช้สมุนไพรรักษาโรค เป็นผู้เข้าใจถึงปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วยที่ซับซ้อนหลายระบบผสมผสานกันอยู่ความเข้าใจถึงวิธีการใช้ยาสมุนไพรร่วมกับเทคนิคการรักษาวิธีอื่น เช่น โสยศาสตร์และพิธีกรรม ข้อมูลดังกล่าวนี้จะเป็นข้อมูลให้ผู้ที่ศึกษาวิจัยได้ใช้เป็นข้อสังเกต เพื่อที่จะได้แยกแยะออกว่าการใช้สมุนไพรของหมอสมุนไพรพื้นบ้านนั้นมีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องอะไรบ้าง ในการศึกษาเจาะลึกในภาคสนามและจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้น หมอสมุนไพรพื้นบ้านจึงมีชื่อเรียกต่าง ๆ ที่มีความเดียวกันได้แก่คำว่า หมอสมุนไพร หมอยาหมอยาหม้อ หมอรากไม้ และหมอพื้นบ้านทุกประเภทที่มีการใช้ยาสมุนไพรเข้าร่วมในกระบวนการรักษา (Heggenhougen, 1988)

2.2 แพทย์แผนไทย

การแพทย์แผนไทย คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือวิทยาศาสตร์แบบสังเกตของบรรพชนในยุคโบราณที่นำพืช นำสัตว์ นำวัตถุ และสิ่งแวดล้อมจากธรรมชาติภายนอกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในท้องถิ่นของตน เป็นความสามารถในการพึ่งพาตนเองโดยอาศัยธรรมชาติรอบ ๆ หมู่บ้าน มาเป็นเครื่องอยู่และองค์ความรู้หรือ ภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดกันมา จาก ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด จนถึงลูก หลาน เหลน โหลน ในยุคปัจจุบัน ซึ่งสังคมชุมชนในยุคต้นมีการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสมดุลเพราะเมื่อประชาชนเริ่มศึกษาเรียนรู้ความเป็นไปของธรรมชาติ จนกลายเป็นวิทยาศาสตร์แบบสังเกตก็สามารถจะนำเอาธรรมชาติรอบๆตัวมาใช้ให้เกิดประโยชน์หรือการพึ่งพาตนเองได้ และสามารถนำพืชพรรณต่างๆ ที่ขึ้นเองโดยธรรมชาติหรือที่เรานำมาปลูกไว้รอบๆ บ้าน นำมาทำการแปรรูปเป็นอาหารและยา ซึ่งวิทยาศาสตร์แบบสังเกตที่บรรพบุรุษได้ศึกษาเรียนรู้และทดลองกันมาเป็นพันๆปี ได้แปรรูปจากองค์ความรู้ในระดับปัจเจกชน (หมอผี หมอยา) แผลขยายออกไปจากระดับครอบครัวไปสู่ชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะวิวัฒนาการขององค์ความรู้ที่ผ่านการรวบรวม การวิเคราะห์ แยกแยะ แจกแจงออกเป็นหมวดหมู่จนกลายเป็นแพทย์แขนงต่างๆเช่น การแพทย์แผนวิญญาน การแพทย์เหนือธรรมชาติ การแพทย์ผสมผสาน การแพทย์ดั้งเดิม การแพทย์พื้นบ้านมีการวิวัฒนาการจากผู้เชี่ยวชาญในโลกของวิญญานหรือพลังอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติให้เกิดความสอดคล้องกับปัจจุบัน โดยการนำความรู้ต่างๆเหล่านั้น มาทำการสรุปผลรวบยอดจนกลายเป็นที่มาของ “การแพทย์แผนไทย” หรือภูมิปัญญา พื้นบ้าน สืบต่อมาถึงพวกเราในยุคปัจจุบัน (ชีวเวทย์, 2544)

แนวความคิดเกี่ยวกับระบบการแพทย์พื้นบ้าน โกมาตร จึงเสถียร (2534) ได้กล่าวถึงระบบการแพทย์ชนบทโดยได้จำแนกออกเป็น

1. การแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นแบบแผนความเชื่อและการปฏิบัติที่ถือว่าปรากฏการณ์ของความเจ็บป่วยมีรากฐานมาจากความขัดแย้งทางสังคม ปรัชญาการรักษาโรคจึงเป็นการ

ใช้ปรากฏการณ์ของความเจ็บป่วยเป็นมาตรการควบคุมสังคม เช่น การเจ็บป่วยบางชนิดเกิดขึ้นจากการไปรบกวนผีหรือลบลูผีในการบำบัดรักษาจะทำโดยวิธี เช่น ให้อาหารผี เอาใจผี

2. การแพทย์แบบโหราศาสตร์ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมพราหมณ์ที่ได้พัฒนาระบบวิธีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในกาลอวกาศ โดยมีพื้นฐานของการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งในจักรวาลว่ามีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน การดำรงอยู่และการเคลื่อนไหวของสรรพสิ่งในจักรวาลเป็นไปตามชะตาที่ถูกกำหนดโดยตำแหน่งของมันเองในห้วงแห่งจักรราศี ระบบวิธีคิดเหล่านี้ได้พัฒนาเครื่องมือที่ใช้หาตำแหน่งแห่งที่และความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจกับภาวะที่ดำรงอยู่และทำนายต่อไปในอนาคตได้ เครื่องมือเหล่านี้คือ โหราศาสตร์ในสภาวะเมื่อร่างกายเจ็บป่วยขึ้น การรักษาส่วนใหญ่จะไปหาหมอจักรราศี โดยการคำนวณชะตาราศีเพื่อกำหนดเส้นทางโคจรวิถีชีวิตของผู้ป่วยหลังจากเสร็จสิ้นการคำนวณแล้วหมอดำราก็จะสามารถพยากรณ์ถึงภาวะการเจ็บป่วยนั้นๆ ว่าเกิดจากเคราะห์กรรมลักษณะใด จะสามารถรักษาให้หายได้หรือไม่ ยากง่ายเพียงใด และต้องไปรักษาทางรูปธรรมของการรักษาส่วนมากจะให้หมอสะเดาะเคราะห์ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้ ความสำคัญของการแพทย์แบบนี้คือความสามารถที่จะตอบสนองต่อจิตใจของมนุษย์ที่ต้องการหยั่งรู้ถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตน ได้เป็นที่พึงพอใจที่จะช่วยคลี่คลายสภาวะในปัจจุบัน และช่วยให้มนุษย์เตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตได้อย่างมั่นใจ

3. การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุ เป็นแบบฉบับของวัฒนธรรมดั้งเดิมทางการแพทย์ 3 แบบ คือ วัฒนธรรมการแพทย์แบบกรีก แบบอินเดีย แบบจีน การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุของไทยซึ่งได้รับอิทธิพลโดยตรงจากการแพทย์อายุรเวทของอินเดีย ทฤษฎีธาตุของไทยอธิบายว่าร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 ประการ ได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ ความเจ็บป่วยต่างๆมีสาเหตุมาจากการที่ผิดปกติของธาตุทั้ง 4 การเขี่ยยารักษาจึงมุ่งไปที่การปรับระบบให้เกิดภาวะสมดุลขึ้นมาใหม่ เมื่อภาวะสมดุลกลับคืนมาความเจ็บป่วยที่มีอยู่ก็จะหายไป ในทางตรงข้ามการมุ่งรักษาความผิดปกติที่จะแสดงออกมาเฉพาะที่ได้แต่ความขัดแย้งอันเป็นปฐมเหตุมิได้รับการแก้ไขย่อมจะต้องปรากฏออกมาเป็นความผิดปกติในตำแหน่งอื่นอีก

4. การแพทย์แบบประสบการณ์ ซึ่งแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ

4.1 การรักษาด้วยยากลางบ้าน เป็นความรู้ที่ชาวบ้านโดยทั่วไปใช้ในการรักษาความเจ็บป่วยโดยอาศัยความรู้ที่เป็นประสบการณ์ไม่ต้องหาหมอพื้นบ้านทั่วไปแล้วมักจะใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในครัวเรือน หรือปลูกไว้ตามบริเวณบ้าน

4.2 แบบแผนการปฏิบัติเฉพาะ ที่พบโดยทั่วไปมักปรากฏในรูปของข้อห้าม เช่น ในภาษาท้องถิ่นใช้คำเรียกต่างๆ อาทิ ขะลำ ชิด ผิด ขวงในภาวะเจ็บป่วยหนึ่งๆหรือช่วงสำคัญของชีวิต เช่น หลังคลอดชาวบ้านจะมีการปฏิบัติเฉพาะอาจจะเป็นข้อห้ามในเรื่องการกิน อาหาร การอยู่ไฟ เป็นต้น

4.3 การรักษากับหมอพื้นบ้าน ลักษณะของหมอพื้นบ้านที่เป็นหมอในระบบการแพทย์แบบประสพการณ์ ได้แก่หมอพื้นบ้านที่รักษาได้เฉพาะโรคหรือรักษาได้เฉพาะที่ตนสืบทอดมาจากประสพการณ์เรื่องนั้นๆ โดยเฉพาะ มิได้ศึกษาทฤษฎีการแพทย์ใดๆอย่างเป็นระบบ แต่อาศัยการสังเกต จดจำ คำบอกกล่าว เช่น หมอยาต้ม-ยาฝน หมอกระดูก หมอตำแย หมอนวด ฯลฯ

ลือชัย ศรีเงินขวง (2536) กล่าวว่า การทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมการรักษาของท้องถิ่นหรือระบบการแพทย์พื้นบ้าน (Local medical system) จะมีความเกี่ยวข้องกันไม่เฉพาะแต่เรื่องของยาของหมอ ของคนไข้แต่จะรวมไปถึงเรื่องความเชื่อ พิธีกรรม สมุนไพร และความสัมพันธ์ในสังคม ก็มีความเกี่ยวข้องกันและสัมพันธ์กันซึ่งมีความแตกต่างจากระบบการแพทย์แผนไทย (ระบบการแพทย์แผนโบราณ)

2.3 ความเป็นมาของการแพทย์แผนโบราณหรือการแพทย์พื้นบ้านในสังคมไทย

ความเป็นมาของการแพทย์แผนโบราณหรือการแพทย์พื้นบ้านในสังคมไทย สมพร หิรัญรามเดช (2529) กล่าวว่าก่อนที่ไทยจะตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานีเมื่อประมาณ 800 ปี คนไทยพากันอพยพมาจากประเทศจีนดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่านอกจากแพทย์ไทยหรือหมอชาวบ้านที่จะคิดค้นทดลองด้วยตนเองแล้วยังอาจจะถ่ายทอดรับตำราจากจีนเป็นการแลกเปลี่ยนกันมา นอกจากนั้นในสมัยสุโขทัยยังได้รับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมจากลังกา อินเดีย และขอม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำออกเผยแพร่นในสมัยอยุธยาที่ปรากฏว่ามีร้านขายยาจีนอยู่ในย่านคนจีนในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาถูกทำลาย ตำราวิชาการแขนงต่างๆ ก็ถูกทำลายสูญหายไปสิ้นคงจะมีเหลืออยู่บ้างก็กับหมอชาวบ้านบางรายหรือกับแพทย์แผนโบราณเท่านั้น

วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม (2521) กล่าวว่า ในสมัยที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและสมัยอยุธยาความรู้ทางการแพทย์แผนใหม่จากตะวันตกอาจจะเข้ามาสู่ประเทศไทยแต่ไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่ประชาชนและไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดนักแต่ที่แน่ชัด คือ บริการทางการแพทย์การรักษาโรคของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นใช้เวชกรรมแผนโบราณเป็นพื้นบ้านในรัชสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้นำตำรายาและเวชกรรมแผนโบราณของไทยที่อยู่มารวมกันจารึกไว้ตามผนังวิหารและศาลาภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต่อมาการแพทย์ ตะวันตกที่เข้ามาเผยแพร่นั้นสามารถสร้างความเชื่อถือและศรัทธาต่อการแพทย์แผนปัจจุบันขึ้นในปี พ.ศ. 2430 และต่อมาได้ตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในปี พ.ศ. 2432 และโรงพยาบาลศิริราชได้เปิดบริการให้แก่ประชาชน โดยในระยะแรกหลักสูตรของโรงเรียนแพทย์จัดให้มีการศึกษาทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณควบคู่กันไป แต่ต่อมาได้ยกเลิกหลักสูตรการแพทย์แผนโบราณออกไปจากแผนปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2459 นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันการบริการบำบัดรักษาโรคแก่ประชาชนจึงประกอบด้วยบุคลากร 2 ประเภทใหญ่ ประเภทแรก คือ หมอโบราณ

ได้แก่ หมอบ้าน หมอหลวงแผนโบราณ หมอพระ หมอสมุนไพรมันบ้าน ประเภทที่สอง คือ แพทย์แผนปัจจุบัน การบริการด้านการบำบัดรักษาโรคของหมอแผนโบราณและหมอพระ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2466 ขึ้นไปยังไม่มีปัญหาทางด้านกฎหมายควบคุมการประกอบเวชกรรมเพราะแต่เดิมมาการแพทย์ของไทยเป็นแบบแผนโบราณซึ่งอาศัยเล่าเรียน โดยการฝึกอบรมจากอาจารย์และตำราสืบทอดกันมาและการที่กำหนดกฎเกณฑ์ว่าความรู้ที่ฝึกฝนการอบรมมานั้นระดับไหน จึงจะออกไปประกอบอาชีพได้นั้น ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ฉะนั้นผู้ใดมีความรู้ทางสมุนไพรมันหรือทางไสยศาสตร์อยู่บ้างก็ย่อมที่จะมีผู้ไปทำการรักษาเป็นธรรมดาและฝ่ายบ้านเมืองยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการกฎหมายควบคุมแม้แต่ทางราชการเองถ้าจำเป็นต้องใช้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในทางแพทย์ เช่น ในกองทัพใครมีความรู้เรื่องสมุนไพรมันอยู่บ้างก็ได้รับการยกย่องให้เป็นหมอมหาตั้งแต่ วันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2466 เป็นต้นมา เพื่อเป็นการคุ้มครองประชาชนจากอันตรายอันเกิดจากการประกอบอาชีพทางการแพทย์โดยไร้ความรู้และมีได้ฝึกหัดทั้งนี้รวมถึงเวชกรรมแผนโบราณด้วย ซึ่งต่อมาได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมมาเป็นพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบโรคศิลป์ พ.ศ. 2479 และในปี พ.ศ. 2498 ได้มีประกาศจากคณะสงฆ์ห้ามพระภิกษุสามเณรประกอบอาชีพเป็นหมอหรือแพทย์รักษาโรคทั้งในลักษณะเป็นแผนโบราณและหรือแพทย์แผนปัจจุบัน

ตั้งแต่แพทย์แผนโบราณต้องขึ้นทะเบียนที่กระทรวงสาธารณสุขในปี พ.ศ. 2496 การแพทย์แผนโบราณยอมอยู่ภายใต้การควบคุมของทางการ แม้จะมีการตั้งสมาคมการแพทย์ แผนโบราณแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2500 ก็ตาม การควบคุมการแพทย์แผนโบราณภายใต้การแพทย์แผนปัจจุบันมีมากขึ้น กระบวนการนี้สอดคล้องกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ อย่างเช่นนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ Irvine (1982:61) กล่าวไว้ว่า “ผลกระทบของการควบคุมการแพทย์แผนปัจจุบัน ต่อมาการแพทย์แผนโบราณเป็นผลประโยชน์ ด้านเศรษฐกิจและการแพทย์แผนปัจจุบันจะทำหน้าที่บูรณาการระหว่างเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบค่านิยมที่เกี่ยวข้อง” Irvine วิเคราะห์ว่า “เนื่องจากประเทศใกล้เคียงนับถือลัทธิคอมมิวนิสต์ไปแล้วผู้ปกครองประเทศมีความจำเป็นต้องพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพื่อสู้กับอาณานิคมและอิทธิพลของพ่อค้าคนจีนในประเทศโดยสร้างลัทธิต่อต้านคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ประเทศอเมริกาก็สนับสนุนลัทธิต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ในประเทศไทย” ในสถานการณ์ปัจจุบันนี้ การแพทย์แผนโบราณต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของการแพทย์แผนปัจจุบัน การแพทย์แผนปัจจุบันซึ่งเป็นการแพทย์เชิงวิทยาศาสตร์ที่มาจากประเทศตะวันตก ได้รับการสนับสนุนจากทางการเผยแพร่ไปถึงชนบทการแพทย์พื้นบ้าน เช่น การรักษาพยาบาลของหมอสมุนไพรมันบ้านต้องยอมอยู่ในฐานะด้อยกว่าการแพทย์แผนปัจจุบันในฐานะที่เป็นวิธีการรักษาพยาบาล และที่สำคัญคืออิทธิพลของการ แพทย์แผนปัจจุบันที่แผ่เข้ามาในพื้นที่ มีผลกระทบต่อวิธีการรักษาและความเชื่อ

หลักฐานทางโบราณสถาน

จากการสำรวจพบ “อโรคยศาล” ซึ่งเป็นโบราณสถานและเป็นสถานที่รักษาผู้ป่วยในสมัยโบราณที่มีกระจายอยู่เฉพาะในภาคอีสานทั้งสิ้น 22 แห่ง ในพื้นที่ 8 จังหวัด คือ ชัยภูมิ ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุบลราชธานี บุรีรัมย์ นครราชสีมา ร้อยเอ็ด และที่มหาสารคาม จากศิลาจารึกอักษรขอมภาษาสันสกฤตซึ่งค้นพบที่อำเภอพิมายหลักหนึ่ง กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลว่า “ปราสาท กุฎิถาภิ คือ อโรคยศาล ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหาราชองค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรเขมร ทรงสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 1724 - 1763 ให้อยู่ภายใต้พระบารมีของพระพุทธเจ้าผู้ทรงการแพทย์ คือ พระโกชยครุไวฑูรยประภา ผู้ประทานความสุขเกษมและความไม่มีโรคให้กับประชาชน”

วงศ์สถิต ฉั่วกุล (2536) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของอโรคยศาล เกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อใช้เป็นที่รักษาพยาบาลประชาชนทุกชั้นวรรณะและเป็นที่ประกอบกิจพิธีทางศาสนาในสถานพยาบาลจะมีหมอ 2 คน วัสดุสิ่งของและเสบียงอาหารที่ต้องใช้ในอโรคยศาลในแต่ละวัน ได้รับมาจากท้องพระคลังหลวง โดยจัดส่งปีละ 3 ครั้งเช่น น้ำผึ้ง น้ำตาล การบูร งาม เครื่องเทศ เมล็ดพันธุ์ผักกาด หรือมัสตาดคำ ยี่ห่วย่า จันทน์เทศ ผักชี กระวาน ก้านพลู จิง คีปาลี ตะไคร้ อบเชย เกลือ กายาน มหาหิงค์ ลูกตำลึง เนย พริกไทย ฯลฯ

2.4 ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเจ็บป่วย

ชาย โปธิสิตา (2529) ได้แบ่งสาเหตุความเจ็บป่วยสำคัญ 3 ประการได้แก่

1. สาเหตุทางธรรมชาติ (Natural) ซึ่งส่วนใหญ่จะรับการรักษาโดยหมอสมุนไพร
2. สาเหตุอันผิดปกติธรรมชาติ (Preternatural) การเจ็บป่วยที่ไม่พบสาเหตุชัดเจนมักจะรับการรักษาจากหมอไสยศาสตร์
3. สาเหตุจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural) ความเจ็บป่วยจึงเกิดจากการทำผิดต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผี หรือสิ่งที่อยู่เหนือมนุษย์ ซึ่งทำให้ต้องมีพิธีขอขมา เอาอกเอาใจผี เช่น แก้วบน พิธีไล่ผีโดยหมอมนต์หรือหมอผี

สำหรับความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคนัยไข้เจ็บของคนไทย Irvine (1982) ได้ศึกษาที่ภาคเหนือของประเทศไทยแล้ว อธิบายไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. กรรม เคนราห์ และชะตา อ้างสาเหตุเช่นนี้เมื่อเกิดอุบัติเหตุที่ไม่ได้คาด
2. ผีร้าย เช่น ผีป่า ผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อวัด ฯลฯ
3. ขวัญ มีความเชื่อว่าคนต้องมี 32 ขวัญ เมื่อขวัญหายไปแล้วต้องเรียกกลับมาถ้าไม่เรียกมาคนจะเจ็บป่วย
4. ความสมดุลของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 และเมื่อขาดความสมดุลจะเจ็บป่วย

2.5 แนวความคิดเกี่ยวกับยาสมุนไพร

สมุนไพร ตามความหมายของพระราชบัญญัติหมายถึง ยาที่ได้จากพืช จากสัตว์และแร่ธาตุ ซึ่งยังมีได้ผสมหรือแปรสภาพ เช่น พืชก็ยังคงเป็นส่วนต่างๆ ของพืชนั้นๆ เช่น ราก ลำต้น ดอก ใบ ผล เป็นต้น ฉะนั้นการนำส่วนเอาต่างๆของพืชนั้นมาประกอบอาหารก็จะทำให้เราได้รับประทานถึง 2 อย่าง คือ คุณค่าทางอาหาร และคุณค่าทางยา ควบคู่กันไป พ.ศ. 2527 - 2528 ได้กำหนดสมุนไพร 57 ชนิดรักษาอาการโรค 24 อาการ ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 ได้ตัดอาการโรคบางอาการออก เช่น บิด ฯลฯ และเพิ่มบางอาการโรคเข้าไปเช่น ปวดฟัน ลมพิษ และโรคเรื้อรัง งามวัดได้มีการปรับปรุงแก้ไขและใช้สมุนไพรรวมกันเป็น 61 ชนิด รักษาอาการโรค 21 อาการ ได้แก่ โรคกระเพาะอาหาร โรคท้องเสียท้องเดิน โรคพยาธิลำไส้ ลดอาการคลื่นไส้อาเจียน รักษาอาการท้องผูก รักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่น จุกเสียด รักษาอาการเบื่ออาหาร รักษาอาการปวดฟัน รักษาอาการไอ ระคายคอกจากเสมหะ รักษาอาการขัดเบา รักษาอาการกลากเกลื้อน รักษาชันนะตุ รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก รักษาฝีแผลพุพอง รักษาโรคเรื้อรังงามวัด รักษาลมพิษ รักษาอาการแพ้ อักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อย รักษาอาการไข้ รักษาเหา รักษาอาการเคล็ดขัดยอก และรักษาอาการนอนไม่หลับ

2.5.1 สมุนไพรกับการรักษาโรค

การนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรค เพื่ณูณา ทรัพย์เจริญ (2535) กล่าวว่า การใช้ยาสมุนไพรที่มีรสต่าง ๆ จะช่วยปรับความแปรปรวนของธาตุทั้ง 4 ที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่

1. การใช้สมุนไพรรสฝาด หวาน มัน เค็ม เช่น มังคุด ฝรั่งดิบ เกลือ ฯลฯ จะช่วยปรับความแปรปรวนของธาตุดิน ซึ่งได้แก่ เนื้อ กล้าม กระดูก
2. การใช้สมุนไพรรสเปรี้ยว รสขม เช่น มะกรูด ส้ม มะระ สะเดา ฯลฯ จะช่วยปรับความแปรปรวนของธาตุน้ำ ซึ่งได้แก่ ของเหลวในร่างกาย
3. การใช้สมุนไพรรสเผ็ดร้อน เช่น กระชาย พริกไทย กะเพรา ฯลฯ จะช่วยปรับความแปรปรวนของธาตุลม ซึ่งได้แก่ แก๊สในร่างกาย
4. การใช้สมุนไพรรสเย็นจัด เช่น ผักบุ้ง ตำลึง แดงโม บัวบก ฯลฯ จะช่วยปรับความแปรปรวนของธาตุไฟ ซึ่งได้แก่ พลังงานในร่างกาย

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงของธาตุสมุฏฐาน (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ) จะเปลี่ยนไปตามลักษณะของธาตุเจ้าเรือน (ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) อุดมสมุฏฐาน (อิทธิพลของฤดูกาล) อายุ สมุฏฐาน (อายุที่เปลี่ยนไปตามวัย) กาลสมุฏฐาน (อิทธิพลของกาลเวลา)

จากการศึกษาของ สมพร ภคิยานันท์ (2527) กล่าวถึงความรู้ดั้งเดิมที่สอดคล้องกับการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาพืชสมุนไพร คือ

รสฝาด มีสารพวกแทนนิน (Tannin) ภายนอกใช้สมานแผล ภายในใช้สมานแผลในลำไส้ แก่ท้องร่วง เช่น ผลมะตูมอ่อน ผลสมอ ลูกหว้า เปลือกมังคุด เปลือกผลทับทิม เปลือกต้นข่อย ใบฝรั่ง

รสหวาน เนื่องจากมีน้ำตาลทำให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย เช่น รากชะเอม น้ำอ้อยสด น้ำผึ้ง ดอกคำฝอย เป็นต้น

รสมัน มีสารพวกไขมัน น้ำมัน มีสรรพคุณช่วยเพิ่มพลังงานให้ร่างกาย เช่น เมล็ดถั่ว เมล็ดงา ผักกะเฉด เมล็ดบัวหลวง

รสเค็ม มีสารพวกเกลือ สรรพคุณรักษาโรคผิวหนังน้ำเปื้อย ช่วยย่อยอาหาร ช่วยเพิ่มน้ำในร่างกาย เช่น ใบโคกกระสุน เกลือ

รสเปรี้ยว มีพวกกรดอ่อน สรรพคุณบรรเทาอาการไอ ขับเสมหะ ป้องกันเลือดออกตามไรฟันเช่น ส้ม มะนาว มะกรูด

รสขม มีสารพวกอัลคาลอยด์ บางชนิด สรรพคุณกระตุ้นให้เจริญอาหาร เช่น เถาบอระเพ็ด ผลมะระ ดอกขี้เหล็ก รากระย่อม ผักโขม

รสเมาเบื่อ มีสารพวกไกลโคไซด์ และอัลคาลอยด์ บางชนิดสารพวกนี้ถ้ารับประทานเข้าไปจะทำให้เกิดอาการมึนงง ประสาทถูกกด สรรพคุณแก้พิษต่างๆ พิษแมลงสัตว์กัดต่อย บรรเทาอาการปวด เช่น ข่างฝิ่น ใบกัญชา ดอกคำฝอย ใบกระท่อม ลูกมะเกลือ รากทองพันชั่ง

รสเผ็ดร้อน มีสารพวกเรซิน (Resins) เช่น ชัน น้ำมันสน และไกลโคไซด์ บางชนิด สารประกอบพวกฟีนอล (Phenols) บางตัว เช่น แคปไซซิน (Capsicin) ซึ่งมีอยู่ในพริก มีความเผ็ดร้อนมาก สรรพคุณช่วยขับลม บรรเทาอาการกระหายน้ำ อ่อนเพลีย เช่น ดอกมะระ พิกุล บุนนาค สารภี จำปี จำปา

รสจืด มีธาตุต่าง ๆ เช่น เกลือโปแตสเซียม ซึ่งมีสรรพคุณในทางขับปัสสาวะ แก้ไขลดความร้อน เช่น ใบตำลึง ใบผักบุ้ง เถาวัลจืด ใบเงินใบทอง

2.5.2 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับยาสมุนไพร

การนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรคนั้น ใช้ได้ในหลายรูปแบบ เช่น การใช้สมุนไพรสดๆ ใช้ในรูปยาต้ม ยาขง ยาลูกกลอน ยาผงแห้ง และยาพอก เป็นต้น

1. ใช้ในรูปสมุนไพรสดๆ สมุนไพรบางชนิดนิยมใช้ในรูปสมุนไพรสดจึงจะให้ผลดี เช่น รากบัวจากใบว่านหางจระเข้สด ใช้ทาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก, ใบผักบุ้งทะเลสดนำมาตำ ใช้ทาแผลที่ถูกพิษแมงกะพรุน หรือกระเทียมสดนำมาฝานเป็นชิ้นบางๆ ใช้ทาบริเวณผิวหนังที่เป็นเชื้อรา เป็นต้น ในกรณีการใช้สมุนไพรสด ควรระวังในเรื่องของความสะอาด เพราะถ้าสกปรก อาจติดเชื้อทำให้แผลเป็นหนองได้

2. ต้มน้ำร้อน ใช้สมุนไพรสดๆ ทำให้ละเอียดจนเหลว ถ้าไม่มีน้ำให้เติมน้ำลงไปเล็กน้อยต้มน้ำยาที่ได้กิน สมุนไพรบางชนิด เช่น กระเทียม กระชายให้นำไปเผาไฟให้สุกเสียก่อนจึงค่อยตำ

3. ยาขง ส่วนมากมักใช้กับพวกใบไม้ เช่น หญ้าหนวดแมว, ใบชุมเห็ดเทศ, กระเจี๊ยบ เป็นต้น วิธีทำนำตัวยาคือจะใช้ล้างให้สะอาด ผึ่งให้แห้ง หรือ คั่วให้กรอบอย่าให้ไหม้ นำมาใส่ภาชนะที่สะอาด ไม่ใช้ภาชนะโลหะ วิธีชงทำโดยใช้สมุนไพร 1 ส่วน ผสมกับน้ำเดือด 10 ส่วน ปิดฝาทิ้งไว้ 5-10 นาที ยาขงเป็นรูปแบบยาที่มีกลิ่นหอมชวนดื่มและเป็นวิธีสะดวกรวดเร็ว ยาขง ตัวยาคือหนึ่งชุดนิยมใช้เพียงครั้งเดียว

4. ยาต้ม เป็นวิธีที่นิยมใช้ และสะดวกมากที่สุด สามารถใช้ได้ทั้งตัวยาสดหรือแห้ง ในตัวยาคือสารสำคัญสามารถละลายได้ในน้ำ โดยการนำตัวยามาทำความสะอาด สับให้เป็นท่อนขนาดพอเหมาะและให้ง่ายต่อการทำละลายของน้ำกับตัวยาคือ นำใส่ลงในหม้อ (ควรใช้หม้อดินใหม่หรือภาชนะเคลือบผิว ที่ไม่ให้สารพิษเมื่อถูกความร้อน การใช้หม้ออะลูมิเนียมหรือโลหะ จะทำให้ฤทธิ์ของยาลดลง หรือมีโลหะปนออกมากับน้ำยาได้) เติมน้ำให้ท่วมยา (โดยใช้มือกดลงบนยาเบาๆ ให้ตัวยาคืออยู่ใต้น้ำ) นำไปตั้งไฟ ต้มให้เดือด ตามที่กำหนดในตำรับยา

5. ยาดอง ใช้ได้ผลดีกับตัวยาคือสารสำคัญละลายน้ำได้น้อย น้ำยาที่ได้จะออกฤทธิ์เร็วและแรงกว่าการใช้วิธีต้ม นิยมใช้กับตัวยาคือแห้ง โดยนำตัวยามาบดหยาบ หรือ สับเป็นท่อนเล็กๆ ใส่ลงในขวดโหลหรือไห เทเหล้าขาว นิยมใช้เหล้าข้าวเหนียว หรือเหล้าโรง 40 ดีกรี แต่อาจใช้เหล้า 28 ดีกรีแทนได้ ใส่ให้เหล้าท่วมยาพอประมาณ ถ้าเป็นตัวยาคือแห้ง ตัวยาคือจะพองตัวทำให้เหล้าแห้งหรือพร่องไปควรเติมให้ท่วมยาอยู่เสมอ นิยมใช้ไม้ไผ่ซี่เล็กๆ ขัดกันไม่ให้ตัวยาลอยขึ้นมา ควรคนกลับยาทุกวัน ปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ 30 วัน จึงรินเอาน้ำยามาใช้ หรือรับประทานในกรณีที่สารสำคัญไม่สลายตัว เมื่อถูกความร้อนอาจย่นเวลา การดองได้โดยใช้ วิธีดองร้อน คือ นำตัวยาคือห่อผ้าขาวบางสะอาด ใส่โหลเทเหล้าลงไปให้ท่วมยา เอาขวดโหลที่ใส่ยาและเหล้าแล้ววางลงในหม้อใบโตพอเหมาะ เติมน้ำธรรมดาลงในหม้อชั้นนอก ทำเหมือนการตุ๋น กะอย่าให้มากเกินไป นำไปตั้งไฟต้มน้ำให้เดือด แล้วยกขวดโหลยาออกมา ปิดฝาทิ้งไว้ ประมาณ 7-14 วัน ก็สามารถรินเอาน้ำยามาใช้ได้

6. ยาเม็ด ยาไทยส่วนมากมักจะมียาสที่ไมค่อยชวนรับประทาน สำหรับตัวยาคือบางตัวสามารถนำมาทำเป็นยาเม็ด เพื่อให้การใช้สะดวกขึ้น การทำยาเม็ด นิยมทำเป็นแบบลูกกลอน (เม็ดกลม) และเม็ดแบน (โดยใช้แบบพิมพ์อัดเม็ด) ในปัจจุบันเพิ่มการบรรจุแคปซูลเข้าไปอีกวิธีหนึ่ง

ตัวยาสุมุนไพรมีปริมาณสารสำคัญที่ใช้ในการรักษาไม่คงที่แน่นอน เนื่องจากสาเหตุหลายประการ และนอกจากจะมีสารสำคัญ ที่ใช้ในการบำบัดรักษาแล้ว ยังมีสารอื่นๆอีกหลายชนิด ทั้งที่เป็นสารสำคัญ และกากยา ดังนั้นการใช้ยาสมุนไพร จึงใช้โดยประมาณปริมาณ เพื่อให้การให้ยาแต่ละครั้งมีปริมาณสารสำคัญหรือสรรพคุณยา เพียงพอที่จะบำบัดรักษา และไม่เกินความต้องการอันอาจ

ก่อให้เกิดพิษภัยได้ การกำหนดขนาดของยาที่ใช้แต่ละครั้งจึงขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของหมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายที่ป่วยหนัก โรคร้ายแรงหรือยาที่มีฤทธิ์แรงจะต้องอาศัยความรู้ความชำนาญซึ่งเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของผู้เป็นแพทย์ จะอย่างไรก็ตาม การใช้ยาสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง สามารถกระทำได้เฉพาะในการใช้ตัวยาสมุนไพรที่ไม่มีผลข้างเคียง ไม่มีพิษ หรือที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป

2.5.3 การแปรสภาพตัวยาสมุนไพร

ตัวยาสมุนไพรโดยทั่วไปมีทั้งการใช้ของสด และการใช้ของแห้ง การใช้ของสดนั้น มีข้อดีตรงใช้สะดวกใช้ง่าย แต่ฤทธิ์การรักษาอาการของสมุนไพรไม่คงที่ บางครั้งมีฤทธิ์ดี บางครั้งไม่ดี ตัวอย่างสมุนไพรสด เช่น ว่านหางจระเข้ รากหูก้าคา แต่การใช้สมุนไพรส่วนมากนิยมใช้ของแห้ง โดยเลือกเก็บยาสมุนไพรที่เหมาะสมนั้น โดยทั่วไปนำส่วนที่ผ่านการคัดเลือกแล้วมาล้างให้สะอาดตัดเป็นชิ้นขนาดพอเหมาะแล้วใช้ความร้อนทำให้แห้งเพื่อสะดวกในการรักษา วิธีการแปรสภาพตัวยาสมุนไพรนั้นแตกต่างกันไปตามชนิดของพืชส่วนที่ใช้เป็นยาและความเคยชินของแต่ละพื้นที่ ซึ่งมีวิธีการแปรสภาพสมุนไพรดังนี้

1. วิธีการแปรสภาพตัวยาสมุนไพร

รากและส่วนที่อยู่ใต้ดิน เมื่อตัดขนาดที่พอ ๆ กันที่เอาไว้ด้วยกันจากนั้นล้างดินและสิ่งสกปรกที่ติดอยู่ให้สะอาด เอารากผ้อยอกให้หมดหากว่าเป็นพืชเนื้ออ่อนนำมาผ่านขบวนการให้ความร้อนตามชนิดของพืชนั้น พืชที่ใช้หัวและรากส่วนส่วนมากประกอบด้วย โพรตีน แป้ง เอนไซม์ หากผ่านการให้ความร้อนแบบต้มหนึ่ง หรือหนึ่งด้วยกำมะถันเหลือ จะทำให้เก็บรักษาได้นานขึ้น แมลงไม่กัดกิน แล้วนำมาตัดเป็นชิ้น ๆ อบให้แห้ง เปลือก หั่นเป็นชิ้นขนาดพอดีตากให้แห้ง โอบและทิ้งคืน พืชที่มีน้ำมันหอมระเหยควรผึ่งไว้ในที่ร่มไม่ควรตากแดด เช่น สะระแหน่ เป็นต้น โดยทั่วไปเก็บโอบหรือลำต้นมาล้างให้สะอาด แล้วนำมาตากแดดให้แห้งสนิทจากนั้นจึงเก็บให้มีลักษณะระวางอย่าให้ขึ้นรา ดอกหลังจากเก็บมานานแล้ว ตากแห้งหรืออบให้แห้ง แต่ควรรักษารูปดอกให้สมบูรณ์ ไม่ให้ตัวยาลูกทำลายสูญเสียไป เช่น ดอกก้านพลู ผล โดยทั่วไป เก็บแล้วตากแดดให้แห้งเลย มีเพียงบางอย่างเท่านั้น ที่ต้องหั่นเป็นชิ้นก่อนตากหรืออบด้วยความร้อนก่อน เช่น ผลมะตูม บางชนิดให้ลวกน้ำร้อน หรือนึ่ง หรือรมควัน เช่น ลูกกระดอม เมล็ด เก็บผลมาตากให้แห้ง แล้วจึงเอาเปลือกออกเช่น ชุมเห็ดไทย บางอย่างเก็บผลแห้งก็มี เช่น ผลกระวาน (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, 2540)

2. วิธีเก็บเกี่ยวสมุนไพร

การปรุขยาให้มีคุณภาพนั้น นอกจากจะต้องรู้หลักและวิธีการปรุขยาแล้ว จะต้องรู้วิธีเก็บเกี่ยวสมุนไพรอีกด้วย ตำราแพทย์ไทยจึงได้กำหนดวิธีการเก็บไว้ 4 อย่างคือ เก็บตามฤดู เก็บตามทิศทั้งสี่ เก็บตามวันและเวลา และเก็บตามยามและได้อธิบายวิธีเก็บไว้ดังนี้

2.1 เก็บตามฤดู มีดังนี้

1. กิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) เก็บรากและแก่น
2. วสันตฤดู (ฤดูฝน) เก็บใบ ลูก และดอก
3. เหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เก็บเปลือกกระทู้ และเนื้อไม้

2.2 เก็บตามทิศทั้งสี่ ดังนี้

1. วันอาทิตย์ และวันอังคาร เก็บทางทิศตะวันออก
2. วันพุธ และวันศุกร์ เก็บทางทิศใต้
3. วันจันทร์ และวันเสาร์ เก็บทางทิศตะวันตก
4. วันพฤหัสบดี เก็บทางทิศเหนือ

2.3 เก็บตามวันและเวลา

1. วันอาทิตย์ เช้าเก็บต้น สายเก็บใบ เทียงเก็บราก เย็นเก็บเปลือก
2. วันจันทร์ เช้าเก็บใบ สายเก็บแก่น เทียงเก็บต้น เย็นเก็บเปลือก
3. วันอังคาร เช้าเก็บใบ สายเก็บเปลือก เทียงเก็บต้น เย็นเก็บราก
4. วันพุธ เช้าเก็บราก สายเก็บเปลือก เทียงเก็บต้น เย็นเก็บแก่น
5. วันพฤหัสบดี เช้าเก็บแก่น สายเก็บใบ เทียงเก็บราก เย็นเก็บเปลือก
6. วันศุกร์ เช้าเก็บใบ สายเก็บราก เทียงเก็บเปลือก เย็นเก็บต้น
7. วันเสาร์ เช้าเก็บราก สายเก็บต้น เทียงเก็บเปลือก เย็นเก็บใบ

2.4 เก็บตามยาม (ยามเป็นชื่อส่วนของวัน ยามหนึ่งมี 3 ชั่วโมง ยาม 1 เริ่มตั้งแต่

06.00 น.)

กลางวัน ยาม 1 เก็บใบ ดอก และลูก ยาม 2 เก็บกิ่ง และก้าน ยาม 3 เก็บต้น เปลือก และแก่น ยาม 4 เก็บราก

กลางคืน ยาม 1 เก็บราก ยาม 2 เก็บต้น เปลือก และแก่น ยาม 3 เก็บ กิ่ง และก้าน ยาม 4 เก็บใบ ดอก และลูก

ประโยชน์ของการเก็บเกี่ยวตามที่ตำราแพทย์ไทยได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ก็เพื่อ

โดยเฉพา

1. สงวนพันธุ์ของสมุนไพรไว้มิให้สูญไปโดยไม่เก็บจากบริเวณหนึ่งบริเวณใด

2. ให้ได้ตัวยามีสรรพคุณดี เพราะสรรพคุณของตัวยาชั้นกับดินฟ้าอากาศ

3. ให้ได้ตัวยาดูถูกต้องตามที่ตำราได้กำหนดไว้

จากการวิจัยในปัจจุบันพบว่าปริมาณของสารสำคัญในการออกฤทธิ์รักษาอาการเจ็บป่วยที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพรมีมากน้อยแตกต่างกันตามระยะของการเจริญเติบโตของพืช

การเก็บสมุนไพรให้ได้สารสำคัญสูง จึงมีหลักการว่า ส่วนของรากและลำต้นใต้ดินให้เก็บหลังจากต้นเจริญเติบโตเต็มที่ก่อนจะออกดอก ส่วนของเปลือกต้นให้เก็บก่อนที่พืชจะเจริญเติบโตเต็มที่ก่อนที่จะออกดอก ใบและยอดให้เก็บตอนที่เริ่มออกดอก ดอกให้เก็บก่อนที่จะมีการผสมเกสร ผลให้เก็บก่อนหรือหลังผลสุก เมล็ดให้เก็บเมื่อเมล็ดแก่เต็มที่ สมุนไพรบางชนิดจำเป็นต้องผึ่งให้แห้งก่อนจะเก็บไว้ โดยทั่วไปจะใช้วิธีผึ่งแดด หรือผึ่งให้แห้งในร่ม ถ้าจะอบไม่ควรใช้ความร้อนเกิน 45 องศาเซลเซียส เพราะอาจทำให้สารสำคัญเสียไป การเก็บควรเก็บในที่แห้งและไม่ให้ถูกแสง เนื่องจากสารสำคัญอาจถูกทำลายได้ด้วยความชื้นหรือแสง ในสมัยโบราณมักเก็บไว้ในลิ้นชัก หรือกระป๋องที่ปิดซึ่งป้องกันความชื้นและแสงได้

2.6 อาหารกับสมุนไพร

2.6.1 อาหารสมุนไพรประจำธาตุเจ้าเรือน

นอกจากอาหารหลัก 5 หมู่แล้ว ควรมีการบริโภคอาหารให้สอดคล้องกับธาตุเจ้าเรือนตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสมดุลทางร่างกาย เป็นการส่งเสริมสุขภาพให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ กินอาหารตามธาตุ ในทัศนะของแพทย์แผนไทย ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุทั้ง 4 ต้องมีความสมดุลกัน ซึ่งจะทำให้สุขภาพปกติ ไม่เจ็บไข้ อาหารที่คนเรา รับประทานเป็นปัจจัยหลักอย่างหนึ่งที่จะบำรุงธาตุให้สมดุล โดยเฉพาะอาหารที่มีพืชสมุนไพรเป็นส่วนประกอบ จะมีสรรพคุณในการปรับธาตุที่หย่อน หรือกำเริบให้กลับสู่สภาวะปกติ

อาหารของผู้ที่มีธาตุดินเป็นธาตุเจ้าเรือน คนธาตุดินมักจะมีร่างกาย และกล้ามเนื้อแข็งแรงควรรับประทานผัก และผลไม้ ที่มีรสฝาด รสหวาน รสมัน รสเค็ม เช่น ฝรั่งดิบ หัวปลี กัลยัมมะละกอ เผือก มัน ถั่วพู กะหล่ำปลี ผักกะเฉด ฯลฯ สรรพคุณของอาหาร อาหารรสฝาดช่วยสมานปิดธาตุ หากรับประทานมากเกินไป ทำให้ผิวดอก ท้องอืด ท้องผูก อาหารรสหวานจะซึมซาบไปตามเนื้อทำให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลังหากรับประทานมากเกินไป ทำให้กำเริบ ง่วงนอน เกียจคร้าน อาหารรสมัน แก้เส้นเอ็นพิการ ปวดเสียว ขัดยอก กระตุก

อาหารของผู้ที่มีธาตุน้ำเป็นธาตุเจ้าเรือน คนธาตุน้ำมักมีรูปร่างสมส่วน ท้วมถึงอ้วน ผิวพรรณสดใส ควรรับประทานผัก และผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว หลีกเลี่ยงอาหารรสมันจัด เช่น มะเขือเทศ ส้มโอ สับประรด มะนาว ส้มเขียวหวาน ยอดมะขามอ่อน สรรพคุณของอาหาร อาหารรสเปรี้ยว แก้เสมหะพิการ กัดฟอก เสมหะ กระตุ้นน้ำลาย เจริญอาหาร หากรับประทานมากเกินไป ทำให้ท้องอืด แผลงแผลร้อนใน

อาหารของผู้ที่มีธาตุลมเป็นธาตุเจ้าเรือนคนธาตุลมมักมีรูปร่างโปร่ง ไม่อ้วน ผิวหนังแห้ง ควรรับประทานผัก และผลไม้ที่มีรสเผ็ดร้อน หลีกเลี่ยงอาหารรสหวานจัด เช่น กะเพรา โหระพา ตะไคร้ ข่า กระเทียม คื่นฉ่าย จิง ยี่ห่วย ฯลฯ อาหารรสเผ็ดร้อนแก้โรคในกองลม ลมจุกเสียด ปวดท้องลมป่วง หากรับประทานมากเกินไป ทำให้เกิดอาการอ่อนเพลีย และเผ็ดร้อน

อาหารของผู้ที่มีธาตุไฟเป็นธาตุเจ้าเรือน คนธาตุไฟมักมีรูปร่างผอม ผิวคล้ำ ตกกระ กล้ามเนื้อ กระดูกหลวม ควรรับประทานผัก และผลไม้ที่มีรสขม รสเย็น รสจืด หลีกเลี่ยงอาหารรสเผ็ดร้อน เช่น สะเดา แตงโม หัวผักกาด ฟักเขียว แตงกวา คื่นช่าย บวบ มะเขือ ฯลฯ สรรพคุณของอาหาร อาหารรสขม แก้โลหิตเป็นพิษ ดีฟิการ เพื่อคลั่ง หากรับประทานมาก ทำให้กำลังตกอ่อนเพลีย อาหารเย็นแก้ไข้ แก้ร้อนใน แก้ไข้พิษ แก้ไข้เพื่อกำเดา คับพิษร้อน

2.6.2 การจำแนกรสสมุนไพรของผักพื้นบ้านสี่ภาค

ผักพื้นบ้านสี่ภาค นอกจากจะมีคุณค่าทางโภชนาสูงแล้ว ส่วนใหญ่ยังมีสรรพคุณเป็นยาสมุนไพร เนื่องจากมีรสชาติประกอบอยู่ด้วย และการแพทย์แผนไทยให้ความสำคัญ กับรสอาหารผักพื้นบ้านสี่ภาค สามารถจำแนกรสสมุนไพรได้ดังนี้

รสฝาด มีสรรพคุณแก้ในการสมานแผล แก้ท้องร่วง บิด บำรุงธาตุ เช่น ยอดจิก ยอดมะม่วงหิมพานต์ ผลมะตูมอ่อน มะเดื่ออุทุมพร ยอดฝรั่ง ผักกระโดน ยอดเสม็ด เป็นต้น

รสหวาน มีสรรพคุณชุ่มชื้นไปตามเนื้อ ทำให้ชุ่มชื้น บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย ถ้าใช้มากเกินไปแสดงกับโรค เบาหวาน เสมหะเฟื่อง แสดงบาดแผล ทำให้แผลขึ้น เช่น เห็ด บุก ผักหวานป่า หน่อไม้ ผลฟักข้าว ดอกลิลาว เต้าร้าง ผักขี้หนู เป็นต้น

รสขม มีสรรพคุณบำรุงโลหิตและดี เช่น ผักเพกา มะระจีนก ยอดหวาย ดอกจี่เหล็ก ใบยอ สะเดา ผักโขม มะเขือ ยอดมะรุ้ม เป็นต้น

รสเผ็ดร้อน มีสรรพคุณแก้ลมจุกเสียด แน่นเฟื้อ ขับผายลม บำรุงธาตุ เช่น ดอกกระทือ ดอกกระเจียวแดง ผักหูเสือ ติปลี ใบแมงลัก ผักคราดหัวแหวน ใบกระเพรา ใบชะพลู จิง ข่า เป็นต้น

รสหอมเย็น มีสรรพคุณบำรุงหัวใจ ทำให้ใจคอสดชื่น อนุรักษ์รักษา แก้เสมหะ โลหิต แก้อ่อนเพลีย เช่น เตยหอม บัว ผักบุ้งไทย สันตะวา โสน ดอกขจร เป็นต้น

รสเปรี้ยว มีสรรพคุณ แก้ทางเสมหะ ฟอกโลหิต ระบาย เช่น ยอดมะขามอ่อน มะนาว มะเฟือง ยอดชะมวง มะดัน เป็นต้น

รสมัน มีสรรพคุณแก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงไขข้อ บำรุงเส้นเอ็น เป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงเยื่อกระดูก เช่น สะตอ เนียง บัวบก ขนุนอ่อน ถั่วพู ฟักทอง กระถิน มัน ยอดผักติ้ว ชะอม เป็นต้น

คนไทยมีวัฒนธรรมในการปรุงแต่งอาหารที่หลากหลาย และแตกต่างกันไป อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินที่มีวัตถุดิบ อาทิ ผักพื้นบ้านต่างๆ เช่น ดอกกระเจียว ผักหวาน ต้นบอน ต้นบุก พืชตระกูลมัน เช่น มันอ่อน มันมือเสือ หรือพืชป่าต่างๆ อีกมากมาย คนไทยจึงนำวัตถุดิบเหล่านั้นมาปรุงแต่งเป็นอาหารได้มากมายหลายวิธี เช่น

แกงส้ม ซึ่งเป็นอาหารพื้นบ้านภาคกลาง และภาคใต้ มีคุณสมบัติคล้ายยาหม้อ เนื่องจากประกอบไปด้วยสมุนไพรหลายชนิดมาปรุงรวมกัน เช่น พริก หอม กระเทียม ขมิ้น เป็นต้น

เมี่ยงคำ ซึ่งจัดเป็นอาหารว่าง ก็ประกอบไปด้วยสมุนไพรปรับธาตุ เช่น ใบชะพลู ซึ่งเป็นยาปรับธาตุดิน ขิงและพริก เป็นยาปรับธาตุลมมะนาว เป็นยาปรับธาตุน้ำ เป็นต้น

ส้มตำ หรือต้มยำ ก็มีคุณสมบัติเช่นเดียวกัน คือ เป็นอาหารที่มีการนำพืชผักสมุนไพร มาผสมปรุงแต่งเป็นอาหารหลายประเภทเป็นที่ชื่นชอบทั้งของคนไทยและชาวต่างชาติ เพราะมีรสชาติอร่อย และมีเอกลักษณ์ของตนเอง

อาจสรุปได้ว่า การรับประทานอาหารตามธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้น เปรียบได้กับการรับประทานอาหาร 5 หมู่ คือ โปรตีน คาร์โบไฮเดรต ไขมัน วิตามิน และเกลือแร่ ในการแพทย์แผนปัจจุบันนั่นเอง (นิทรรศการแพทย์แผนไทย : <http://www.thaipun.com/food/food-1.htm> : 1 ธันวาคม 2551.)

2.7 ข้อควรระวังในการใช้สมุนไพร

1. ใช้ให้ถูกต้อง สมุนไพรมีชื่อซ้ำกันหรือใกล้เคียงกันมากและบางท้องถิ่นก็เรียกไม่เหมือนกัน จึงต้องรู้จักสมุนไพรและใช้ให้ถูกต้อง
2. ใช้ให้ถูกส่วน ต้นสมุนไพรไม่ว่าจะเป็นราก ใบ ดอก เปลือก ผล เมล็ด จะมีฤทธิ์ไม่เท่ากัน บางทีผลแก่ผลอ่อน ก็มีฤทธิ์ต่างกันด้วย ต้องรู้ว่าส่วนใด ใช้เป็นยาได้
3. ใช้ให้ถูกขนาด สมุนไพรถ้าใช้น้อยไป ก็รักษาไม่ได้ผล แต่ถ้ามากไปก็อาจเป็นอันตรายหรือเกิดพิษต่อร่างกายได้
4. ใช้ให้ถูกวิธี ยาสมุนไพรแต่ละชนิด นำมาใช้ต่างกัน มีต้ม, บดเป็นผง, ดอง, ฝน, กิน, ทา, ภู, นวด, อบ, รม, หรือ สูดดม เป็นต้น จะต้องรู้วิธีใช้ให้ถูกต้อง
5. ใช้ให้ถูกกับโรค ต้องดูสรรพคุณให้แน่ชัด ว่าใช้แก้โรคอะไร เช่น ท้องผูกต้องใช้ยาระบาย ถ้าใช้ยาที่มีฤทธิ์ฝาดสมานจะทำให้ท้องผูกยิ่งขึ้น
6. รักษาความสะอาด ต้องสะอาด ทั้งเครื่องใช้ตัวยา มือ และ สิ่งประกอบอื่นๆ

2.8 อาการแพ้ที่อาจพบได้จากการใช้ยาสมุนไพร

1. ผื่นขึ้นตามผิวหนังอาจเป็นตุ่มเล็กๆ ตุ่มโตๆ เป็นปื้นหรือเป็นเม็ดแบนอาจบวมที่ตาหรือริมฝีปาก
2. เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง)
3. ประสาทรับความรู้สึกทำงานไวเกินปกติ เช่น เพียงแตะผิวหนังก็รู้สึกเจ็บ ฯลฯ
4. ใจสั่น ใจเต้น หรือรู้สึกวูบวาบคล้ายหัวใจจะหยุดเต้น และเป็นบ่อย ๆ
5. ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะสีเหลือง เขียวเกิดฟองสีเหลือง (เป็นอาการของดีซ่าน) อาการนี้แสดงถึงอันตรายร้ายแรง ต้องรีบไปพบแพทย์

2.9 อาการเจ็บป่วยและโรคที่ไม่ควรใช้สมุนไพรรักษา

หากผู้ป่วยมีอาการข้างต้น แต่รุนแรง ควรไปหาหมอ หรือไปโรงพยาบาล และถ้ามีอาการดังต่อไปนี้ ไม่ควรใช้ยาสมุนไพร หรือ ซึ้อยามากินเอง ควรไปพบแพทย์ หรือโรงพยาบาล

1. ไข้สูง (ตัวร้อนมาก) ตาแดง ปวดเมื่อย ซึม บางทีเพื่อ จับไข้วันเว้นวันหรือสองวัน
2. ไข้สูง ตัวเหลือง (ดีซ่าน) อ่อนเพลีย อาจมีเจ็บแหวะๆชายโครง
3. ปวดท้องแหวะๆรอบสะดือ หรือดำจากสะดือลงมาทางขวา เอามือกดเจ็บ ท้องแข็งอาจมีไข้ อาจมีท้องผูก อาจมีคลื่นไส้ อาเจียนด้วย
4. เจ็บแปลบๆในท้อง ปวดท้องรุนแรง อาจมีตัวร้อน คลื่นไส้ อาเจียนด้วย บางทีเคยปวดท้องบ่อยๆ แต่เพิ่งมาปวดแรงตอนนี้
5. อาเจียน หรือ ไอ มีเลือดออกมาด้วย ควรนำส่งโรงพยาบาล โดยด่วน
6. ท้องเดินอย่างแรง ถ่ายเป็นน้ำ บางทีเหมือนน้ำขาวขุ่น บางทีพุ่งออกมา ถ่ายติดติดกัน อ่อนเพลียมาก ตาลึก ผิวแห้ง ถ้าเป็นเด็ก ไม่ควรให้ถ่ายเกิน 3 ครั้ง ถ้าผู้ใหญ่ไม่ควรให้เกิน 5 ครั้ง ต้องรีบส่งโรงพยาบาลโดยด่วน ถ้าอยู่ไกลโรงพยาบาล ให้ไปแจ้งที่สถานีอนามัย หรือ อสม. หาผ้าเกลือแห้งมาละลายน้ำให้กิน ถ้าหาไม่ได้ ให้เอาเกลือที่ใช้ในครัว มาละลายน้ำ ถ้ามีน้ำตาลผสมลงไปนิดหน่อยให้กิน ในระหว่างพาส่งโรงพยาบาล
7. ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด บางทีเกือบไม่มีเนื้ออุจจาระเลย ถ่ายบ่อย อาจถึง 10 ครั้งใน 1 ชั่วโมง และเพลียมาก
8. ในเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปี ไข้ตัวร้อนมาก ไอมากหายใจเสียงผิดปกติ หน้าเขียว หรือ ไม่มีไอ แต่ซึมไข้ลอย (คือไข้ไม่ลดตัวร้อนอยู่นาน ตัวร้อนตลอดเวลา)
9. มีเลือดสดๆออกมา จากทางใดก็ตาม อาจเป็นทางช่องคลอด เป็นต้น
10. โรคร้ายแรงอื่นๆ เช่น โรคเรื้อรัง, โรคที่ดูอาการไม่ออกว่าเป็นอะไรกันแน่, ภูมิแพ้, สุนัขบ้ากัด, บาดทะยัก (ตื่นตื่นง่าย คอแข็ง ขากรรไกรแข็ง หนาวสั่น มีไข้เล็กน้อย ปวดหัว), กระดูกหัก, มะเร็ง, วัณโรค, กามโรค, ความดันเลือดสูงปอดบวม, โรคตา ฯลฯ (นิทรรศการแพทย์แผนไทย : <http://www.thaipun.com/food/food-1.htm> : 1 ธันวาคม 2551.)

2.10 งานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านอื่นๆ

สุรัตน์ วรารัตน์ (2531) ได้ศึกษาประเพณีของชาวกะเลิงที่อยู่จังหวัดสกลนครของภาคอีสาน แล้วกล่าวว่า “ชาวกะเลิงทั่วไปมีความเชื่อว่าความเจ็บป่วยอาจเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ 2 ประการ คือ ผีทำ และโรคทำ เมื่อเกิดการเจ็บป่วย จึงต้องใช้วิธีการรักษาพยาบาลในลักษณะเอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน คือ รักษาด้วยหมอพื้นบ้านเป็นเบื้องต้น และนำไปรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน เมื่อรักษาแบบพื้นบ้าน

อาการไม่ทุเลาลง หรืออาจนำกลับมารักษาด้วยทั้งสองวิธีควบคู่กัน ถ้าใช้ถึงแก่ความตายก็ถือว่าผู้นั้น ประสบเวรกรรมและสิ้นบุญเพียงเท่านี้”

พิมพ์วิทย์ ปริดาสวัสดิ์ และคณะ (2533) ได้ศึกษาหมู่บ้านในภาคอีสานแล้ว ได้แบ่งประเภทของ โรค ได้แก่

1. โรคพื้นบ้าน “ซาง” “ผิดกบุง” “ปดง” เป็นต้น เกิดขึ้นเนื่องจากความไม่สมดุลย์ของธาตุทั้ง 4 ในร่างกาย ความผิดปกติขององค์ประกอบในร่างกายที่มี 32 อาการและความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย เป็นต้น เช่น โรคซาง คือความไม่สมดุลย์ของธาตุในร่างกาย ซึ่งเกิดกับเด็ก โรคผิดกบุง (จบูร) เกิดกับผู้หญิงที่คลอดบุตรแล้ว มีการผิดกลืนเนื่องมาจากกินของผิด

2. โรคที่เกิดจากสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเกิดขึ้นเนื่องจากการทำผิดหรือละเมิดข้อห้าม หรือเป็น“กรรมเก่า” ของผู้ป่วย

3. โรคที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมักจะพบเป็นประจำคือ โรคที่เกิดขึ้นเฉพาะเพศและวัยโรคที่เกี่ยวข้อง ข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และ โรคที่ต้องอาศัยการแพทย์แผนปัจจุบัน เป็นต้น

ปรีชา อุตระภูถ และคณะ (2531) ได้ศึกษาที่ภาคอีสานแล้วพบพลังอำนาจที่สามารถทำให้เกิดโรคไข้เจ็บป่วยได้ ได้แก่

1. เชื้อโรคและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นพลังที่เกิดจากธรรมชาติ โรคที่มีสาเหตุ เช่นนี้ชาวบ้านเรียกว่าโรคทางกาย

2. คาถาอาคม อันเนื่องมาจากการถูกกระทำด้วยคุณไสย ที่เรียกว่า ไสยดำเช่นการถูกเสกหนังเข่าร้าง กาย หรือการใช้คาถาอาคมบังคับผีร้ายให้มากระทำ

3. กรรม เป็นเรื่องของกรรมเก่าที่มนุษย์เคยทำไว้ หรือ “สร้างกรรมมาแก่นั่น”ในกรณีนี้ผู้ป่วยเสียชีวิต

4. วิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือผีร้ายกระทำให้เจ็บป่วย อาจเป็นการกระทำโดยการเข้าสิงร่างมนุษย์ หรือกระทำให้มีอาการเจ็บป่วย หรือผิดปกติ อย่างหนึ่งอย่างใด

5. ตำแหน่ง และวิถีโคจรของดวงดาว ก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ อาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยหรือเกิดอุบัติเหตุได้

6. การละเมิด ฮีตคองหรือชะล่า เช่น คนที่เรียนคาถาอาคมแล้ว ประพฤติ ละเมิด ชะล่า ก็ทำให้เป็นปอบ หรือผีซมก หรือผีหาท้อม เป็นต้น แล้วพบได้อีกว่า มี “ของรักษา”ในหมู่บ้านที่ศึกษา “ของรักษา” หมายถึง ผู้ที่คุ้มครองมนุษย์แต่ละคนในฐานะของปัจเจกชน ซึ่งขึ้นอยู่กับจะขึ้นกรรมหรือขึ้นผี ขึ้นผีหมายถึงการครอบของรักษากับผู้นำพญาแถน

จากการศึกษาวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถสรุปสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้เป็นประเภทใหญ่ 2 ประเภท คือ

1. สาเหตุทางธรรมชาติ อากาศ เชื้อโรค ฯลฯ ซึ่งรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันหรือ หมอสมุนไพร

2. สาเหตุจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมถึงสาเหตุอันผิดธรรมชาติ ซึ่งเป็นสาเหตุที่พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ซึ่งมีหลายประเภทด้วยกัน คือ (1) ความเจ็บป่วยเพราะถูกผีทำ (2) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากคนทำด้วยวิธีทางคาถาอาคม (3) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากชะตา ซึ่งเป็นความเชื่อทางโหราศาสตร์ (4) ความเจ็บป่วยตามกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นความเชื่อ “บุญ-บาป” ทางศาสนาพุทธ (5) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผิขบนกรรมนิยมประเพณี สาเหตุเหล่านี้ถือว่าทำให้เสียความสมดุลของร่างกาย เพราะฉะนั้นเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บได้ ส่วนองค์ประกอบของความสมดุลของร่างกายมี 3 ประการ คือ ขวัญ วิญญาณและธาตุจากการศึกษาเบื้องต้น พบว่าหมอสมุนไพรพื้นบ้านได้รักษาโรคร้ายไข้เจ็บที่เกิดจากสาเหตุทางธรรมชาติ เช่น อากาศ เชื้อโรค วิธีการรักษาคือการใช้ยาสมุนไพร ในส่วนความเชื่อของหมอสมุนไพรพื้นบ้านในเรื่องทฤษฎีเชื้อโรค และวิธีการรักษาอาจมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากอิทธิพลของการแพทย์แผนปัจจุบันที่แผ่เข้ามาในพื้นที่ อย่างไรหรือไม่

ชัยรัตน์ พัฒนเจริญ (2529) ได้ศึกษาการใช้สมุนไพรจากหมอสมุนไพรในเขตจังหวัดขอนแก่น พบการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคตามระบบต่าง ๆ ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มระบบทางเดินอาหาร ได้แก่ โรคหรืออาการของโรค อาหารไม่ย่อย จุกแน่นท้อง ผิดกระบวน ผิดสำแดง ปวดท้อง ท้องเสีย อาหารเป็นพิษ โรคซางและเบื่ออาหารในเด็ก โรคกระเพาะ ริดสีดวงทวาร ขับพยาธิ แผลในปากและร้อนใน บิด ท้องผูก คลื่นไส้อาเจียน ตับอักเสบดีซ่าน สะอึก ม้ามโต พบตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ทั้งหมด 205 ตำรับ ในจำนวนนี้พบยาสมุนไพรที่ใช้มาก 10 อันดับแรก ได้แก่ เจตพังคี ตูมบ้าน สมัด ส่องผ่า ตะไกร้อ้อยคำ ตะไคร้ฝรั่ง ทัพทิม

2. กลุ่มระบบโรคหรืออาการของโรคที่เกี่ยวกับระบบทางเดินอาหารและระบบทางเดินหายใจ ได้แก่ โรคหรืออาการของโรคไอ คอตีบ วัณโรคปอด ริดสีดวงจมูก เลือดออกคอกออักเสบ พบตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ทั้งหมด 21 ตำรับ สมุนไพรที่ใช้มากที่สุด 10 อันดับแรก ได้แก่ มะนาว มะเขือขึ้น มะแว้ง

3. กลุ่มระบบทางเดินปัสสาวะและระบบสืบพันธุ์ ได้แก่ โรคหรืออาการของโรคนี้่วินทางเดินปัสสาวะ ทางเดินปัสสาวะอักเสบ ตกขาวและมดลูกอักเสบ ประจำเดือนมาผิดปกติ กามโรค ปัสสาวะเหลือง ไตอักเสบ ปวดประจำเดือน ปวดท้องออกลูก แทนการอยู่ไฟตกเลือดหลังคลอด พบตำรับยาสมุนไพรทั้งสิ้น 37 ตำรับ พบพืชสมุนไพรที่นิยมใช้กันมากที่สุด 10 อันดับแรก ได้แก่ หัวหญ้าแห้วหมู เมล็ดฝ้าย หญ้าคา สับปะรด รากมะละกอสาย ยาหัวข้ออ้อยคำ

สุธีรา จันทร์รัฐติกาล (2526) ได้ศึกษา “วิเคราะห์หาเฟร็ดนิโซโลนที่เจือปนในยาสมุนไพรแปรรูป” โดยการสุ่มตัวอย่างจากผู้ป่วยที่ใช้ยานั้นอยู่ และซื้อตามร้านขายยาทั่วไป และแบ่งลอยทั่วไป เช่น สนามหลวง ผลการวิเคราะห์พบว่ามีเฟร็ดนิโซโลนเจือปนอยู่ในสมุนไพรแปรรูปโดยอยู่ในสภาพของยา

ลูกกลอน และยาสมุนไพรอัดเม็ด เป็นจำนวน 2 ตัวอย่างในยาที่วิเคราะห์ทั้งหมด 30 ตัวอย่าง ซึ่งทั้ง 2 ตัวอย่างนี้เป็นยาที่นำมาใช้รักษาโรคหืด

ดวงสมร ลิ้มปิติ (2532) ได้ศึกษา “การตรวจการปนปลอมยาแผนปัจจุบันในยาแผนโบราณ” ทั้งที่ผลิตในประเทศและนำเข้าจากต่างประเทศ เช่น จีน ฮองกง ได้หวั่นซึ่งมีลักษณะเป็นยาผง ยา ลูกกลอน ยาเม็ดเคลือบและยาแคปซูล ผลการศึกษาพบการปนปลอมอยู่ 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นยาแก้ปวด และลดอาการอักเสบที่ใช้รักษาโรคปวดข้อ ปวดหลังและปวดต่าง ๆ ตรวจพบด้วยยาประเภทสเตียรอยด์ คือ prednisolone, dexamethasone และยาแก้ปวดคือ paracetamol, phenylbutazone และ indomethacin กลุ่มที่ 2 เป็นยาแก้แพ้ และแก้หืด ตรวจพบ prednisolone และ dexamethasone เช่นเดียวกันและพบยา ขยายหลอดลม คือ theophylline และ aminophylline ด้วย

2.11 ประวัติความเป็นมาของวณอุทยานถ้ำเพชร-ถ้ำทอง ต.ตาคลี อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์

เขาซอนเคือจะเป็นส่วนหนึ่งของของวณอุทยานถ้ำเพชร-ถ้ำทอง ต.ตาคลี อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ เขาซอนเคือได้ถูกเจ้าหน้าที่ออกสำรวจให้ดำเนินการทำเหมืองแร่จำนวน 6 ราย ด้วยกันจากนั้นได้มีการเข้ามาสำรวจในพื้นที่ พบว่าสถานที่เหล่านี้เป็นแหล่งดินน้ำลำธารเก่าแก่และเป็น สถานที่ที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองและเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะอนุรักษ์ไว้ คุณคนัย เกียรติวงศ์ ชัย จึงได้ชี้แจงกับชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 15 บ้านซอนเคือ หมู่ 17 บ้านสระแก้ว และหมู่ 1 ตำบลหนองพิกุล อำเภอตากฟ้า และได้ร่วมมือกันอนุรักษ์จนกระทั่งได้พบว่าถ้ำเขาซอนเคือแห่งนี้มีถ้ำจำนวนมากมีป่าไม้สมุนไพรหลากหลายซึ่งคนโบราณได้มาอาศัยที่นี่เป็นแหล่งดินน้ำลำธารของเมือง ตาคลีที่เก่าแก่จนกระทั่งชาวบ้านได้ร่วมมือกันต่อสู้จนกระทั่งนายทุนต่างๆ ที่จะมาทำเหมืองแร่ต่อไป ต้องยอม

ประวัติความเป็นมาของชื่อวณอุทยานถ้ำเพชร- ถ้ำทอง คำว่า เพชรนั้นสืบเนื่องมาจากเจ้าพ่อกิ่งเพชร ที่มีความเชื่อกันว่าถ้ำเพชรเจ้าเมือง โบราณของชุมชนพื้นถิ่นนี้มาก่อนคำว่าถ้ำทองมาจากชื่อของ หลวงพ่อทองซึ่งท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดถ้ำมหาโพธิ์ทองในขณะนั้นและที่นี้ได้มีการค้นพบศิลาจารึกบน ยอดเขามีเรื่องราวเกี่ยวกับพระแสงศรกำลังรามจารึกไว้ซึ่งเป็นคันศรสัมฤทธิ์โบราณที่ค้นพบโดยหลวง พ่อรุ่งกับลูกศิษย์แห่งวัดหนองตาราม (หนองตานวล) และหลังจากที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง มหาดไทย ได้เดินทางมาตรวจราชการที่มณฑลนครสวรรค์จึงได้ทราบว่าการหลวงพ่อรุ่ง ได้พบศร โบราณ ณ เขาซอนเคือ แห่งนี้หลังจากที่ได้ให้นักโบราณคดีตรวจสอบแน่ชัดแล้วยืนยันว่าเป็น ศร โบราณแต่ไม่ทราบว่าเป็นชิ้นในสมัยใดหรือยุคใดและมีความเห็นว่าศรสัมฤทธิ์ปลายลูกศรเป็นรูป พญานาคราช 3 เศียร มีสายศรด้าย และมีลูกศรสัมฤทธิ์ปลายลูกศรเป็นรูปวชิระน่าเชื่อว่าคนโบราณนำมา ใช้ในพิธีพราหมณ์ต่อมาจึงได้นำหลวงพ่อรุ่งและลูกศิษย์เข้าเฝ้าพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทูลเกล้าถวายศร โบราณพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานนามศรนี้ว่า

“พระแสงศรกำลังราม” ทรงโปรดให้ใช้ประกอบพระราชพิธีหลวงเช่น พิธีราชาภิเษก พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการทั้งประเทศเป็นต้น โดยมีหลักฐานปรากฏในพระราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 28 หน้า 37 ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ. 130 มีข้อความจารึกไว้ดังนี้ “เมื่อวันที่ 17 มกราคม ร.ศ. 129 ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พบพระแสงศรกำลังราม ณ ที่นี้” วนอุทยานถ้ำเพชร-ถ้ำทองตั้งอยู่หมู่ที่ 15 บ้านซอนเคือ อำเภอตากลิ จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับอนุญาตจากกรมป่าไม้ ให้จัดตั้งเป็นวนอุทยาน เมื่อวันที่ 10 เดือนมกราคม 2540 พื้นที่ประกอบด้วยเขาซอนเคือและเขาขวากผนวกเข้าด้วยกันมีพื้นที่ 4,659 ไร่ อยู่ในความดูแลของสำนักงานบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 6 นครสวรรค์ การจัดตั้งวนอุทยานมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง

เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติด้านอื่น ให้คงอยู่ตลอดไป

เพื่อสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชนทั่วไปในการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกต้อง

เพื่อส่งเสริมและพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและศึกษาความรู้ค้นคว้าวิจัยทางด้านการวิชาการที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

สภาพภูมิประเทศสภาพทั่วไปของวนอุทยานพื้นที่นั้นจะเป็นเขาหินปูนมีความสูง 100-357 เมตรรายรอบด้วยป่าเบญจพรรณที่มีพรรณไม้นานาชนิดอีกทั้งพรรณพืชสมุนไพรที่สำคัญจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีพื้นที่บางส่วนที่เป็นที่ราบมีสภาพเป็นป่าดิบมีสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ เช่น ลิง กระรอก กระแต นกกางเขนดง นกบั้งรอก นกโพระดกคอสีฟ้า นกกินปลีอกเหลือง นกแซงแซวสีเทา นกขมิ้น และนกอื่นๆ กว่า 50 ชนิด

ผลการวิจัยพบว่าเขาซอนเคือ อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 100 – 375 เมตร ซึ่งมียอดสูงที่สุดในบรรดาภูเขาอื่นๆ ในตำบลตากลิ มีอุณหภูมิอากาศเฉลี่ยทั้งปี 28.5 °C อากาศร้อนมากที่สุดในเดือนเมษายน ประมาณ 42.7 °C อากาศเริ่มชุ่มชื้นและมีฝนตกชุกในช่วงตั้งแต่เดือนพฤษภาคม เป็นต้นไปโดยเดือนกันยายนมีฝนตกมากที่สุด (ประมาณ 248 มิลลิเมตร) มีความชื้นสัมพัทธ์ได้เฉลี่ย 70 % ดินมีอุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปี 26.5 °C มีค่า pH 6.6

ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ของวนอุทยานถ้ำเพชร-ถ้ำทองมีความหลากหลายทางชีวภาพค่อนข้างสูงพรรณพืชที่น่าสนใจหลากหลายบริเวณที่เป็นเบญจพรรณจะประกอบไปด้วยไม้ยืนต้นประเภทผลัดใบเป็นส่วนใหญ่มีไผ่รวกไผ่ป่าขึ้นปะปนกันพรรณไม้ในบริเวณป่าดิบแล้ง เช่น มะค่าโมง สมพง กระเบาลิง มะหาด ปออีแก้ง ตะแบกตะค้า สมอพิเภก แสมสาร อ้อยช้าง กงคาเดือด นอกจากนี้ยังมีพรรณไม้อื่นๆอีกมาก เช่น สลัดได มะกา ทองหลวง พญาไ้ไร่ใบ นมตำเลีย อัฟริกันไวโอเล็ต เฟิร์น ชนิดต่างๆ กล้วยไม้หลากหลายชนิด ที่สำคัญคือในปัจจุบัน ได้สำรวจพบว่ามีพันธุ์ไม้ถิ่นเดียวหรือพรรณไม้เฉพาะถิ่น หลากหลายชนิดซึ่งล้วนแต่หายากและใกล้สูญพันธุ์ เช่น โมกราชินี หรือ โมกศิริกิติ์ อรพิม หรือ คิวนาง จันผา จันแดง แคลสันติสุขหรือแคลพู มะขมฉัตรหรือมะขมผา หรือกำลังหนุมาน ปอเขาหรือ

ปอฝ้าย เป็นต้นนอกจากนี้จากการสำรวจยังพบว่าเป็นแหล่งโมกสิริกิติ์ที่มีจำนวนมากที่สุดและสมบูรณ์ที่สุดของประเทศไทยเนื่องจากสภาพป่าที่ยังสมบูรณ์ที่ไม่ถูกรบกวนหรือทำลายจากมนุษย์ ถ้ำต่างๆที่เป็นที่นาสนใจของนักท่องเที่ยวมีจำนวนถ้ำถึง 66 ถ้ำที่สำรวจพบนั้นมีถ้ำที่สวยงามมากมาย เช่นถ้ำบุษราคัม ที่ภายในถ้ำมีห้องโถงขนาดใหญ่ 2 ห้อง มีหินงอกหินย้อยหลายสีสลับกันเป็นชั้นๆบางจุดมีเกล็ดสีขาวใสสะท้อนแสงยามต้องแสงไฟสวยงามมากถ้ำเพชรน้ำค้างมีละอองหยาดหยดดั่งน้ำค้างยามเช้าเกาะติดกับผนังถ้ำและโขดหินมากมายล้วนแต่แวววับสวยใสดั่งเพชรน้ำค้างยังมีจุดชมวิวกีฬาหลายจุดที่สามารถชมทัศนียภาพอันสวยงามของเมืองตากลิได้เป็นอย่างดีจากหลักฐานของฟอสซิลที่พบ ผนวณอุทยานถ้ำเพชร-ถ้ำทองทำให้ทราบว่าลึกลงไปจากแผ่นผาหินบริเวณนี้ทั้งหมดเคยจมอยู่ใต้ทะเลมาก่อน โคนอยด์ เซฟาโลพอร์ด แกสโตรอยด์ คาซิโอพอร์ด ข้าวสารหิน ปะการัง ทำให้อุทยานแห่งนี้เป็นที่ศึกษาเรียนรู้ของเยาวชนอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน